

ОББРИХАНА БЛАГОДІЙНІСТЬ

Компрометація і закриття єврейських благочинницьких організацій в Україні у 1920-1930 роках

Молодший лейтенант держбезпеки Сапожников у своєму кабінеті підписав постанову про взяття під варту головного лікаря поліклініки облпромстрах каси Ханіса Бориса Моїсейовича. У той же день обласний прокурор Цвік оперативно дав санкцію на арешт лікаря. А через кілька днів на квартирі з сьомого будинку по вул. Артемівській працівники НКВС у присутності понятих вчинили обшук. Попрацювати довелося у поті чола. Сім'я жила небідно, то і майна мала чимало. Необхідно було також перегорнути сторінки кількох тисяч книг писаних не тільки російською, а й англійською, німецькою, французькою мовами. Забрали тільки паспорт, профспілковий квиток, листи, записник, часописи та працю М.Бухаріна "Теорія історичного матеріалізму". А в додачу – голову сім'ї. Затим в комендатурі 51-літнього чоловіка відібрали помічі, пенсне, резинки від шкарпеток та англійські булавки і одвели у тюремну камеру¹.

Слідчий не поспішав. Він дав змогу заарештованому придивитись до тюремних порядків, отямитись від шоку. Через добу викликав Бориса Моїсейовича до себе в кабінет. Тут Сапожников повідомив Ханісу, що його притягатимуть до кримінальної відповідальності за участь у троцькістсько-шпигунській організації.

- Що ви можете пояснити по суті звинувачення? – запитав молодший лейтенант.

- Нічого. Я нічим не завинив і в ніякій шпигунській організації не перебуваю.

- Гарзд, ідіть і подумайте.

Пройшла неділя. Комплекс засобів психологічного й фізичного тиску почав спрацьовувати. Вже 29 червня підслідний "розколовся". Він заявив, що на початку 1936 року до контрреволюційної троцькістської діяльності його залучив голова облметалпромспілки Д.Ваганов.

Ми у цьому ніскільки не сумнівалися, – задоволено прокоментував слідчий. – До такого фіналу ви йшли упродовж всього свого свідомого життя.

І почав потрактовувати деякі епізоди біографії лікаря. Народився у містечку Піщанка Вінницької області в родині державних службовців Росії. Єврей. З 1912 по 1916 рр. навчався у Женеві, де закінчив медичний факультет університету. Виїжджав у Францію, де мріяв у Парижі продовжити навчання. Бував в родичів у Канаді. Опанував кілька іноземних мов.

Ще у Швейцарії вступив у сіоністську організацію. Після приїзду до Катеринослава одразу налагодив зв'язки з місцевими сіоністами і їх поводитирем інженером Бруком. У 1918 році члени різних партій (соціалісти, бундівці, поалесіоністи та ін.) утворили Управу єврейської общини. Її членом

став Ханіс. Радянська влада Управу зліквідувала. Тоді Ханіс у 1923 році організує єврейське медично-санітарне товариство "ЄЛІСО"².

Спробуємо неупереджено пояснити, у чому полягала сутність діяльності цього товариства.

За статутом товариство обслуговувало пацієнтів вдома, амбулаторно й стаціонарно, опікувало хворих аж до їх повного одужання. З цією метою воно орендувало приміщення поліклінік і лікарень, обладнувало лабораторії для медичних досліджень, здійснювало пантронаж для слабосильних і непрацездатних. Члени товариства читали лекції, проводили співбесіди. Розповсюджували, як могли, серед населення бодай елементарні медико-санітарні знання. Окрім того, з власних коштів вони видавали пацієнтам позички, допомагали їм відвідувати курорти, закупували медикаменти й обладнання для лікарень, продовольство, створювали спеціальні благодійні фонди³.

Упродовж семи років, допоки ухвалою ВУЦВК в 1930 р. товариство зліквідували, його незмінно очолював Б.М.Ханіс. Ним не могли нахвалитися. Відзначили Почесною грамотою. Окружний відділ охорони здоров'я оцінював його як "крупного працівника народної охорони здоров'я". Це і справді був авторитетний фахівець і громадський діяч, знаний не лише на Катеринославщині. Він спілкувався з майбутнім прем'єр-міністром Палестини Усишкіним, відомим теоретиком сіонізму Жаботинським, популярним єврейським письменником Вяликом.

І це ще не все. З 20-х років Ханіса призначили представником міжнародної організації "Джойнта", котра ставила за мету надавати посильну допомогу голодаючим в СРСР, по Катеринославщині. І тут він проявив себе якнайкраще. Енергійно організовував громадські їдальні, виділяв для голодуючих продукти харчування. Не даремно ВЦВК нагородив доктора Ханіса спеціальним жетоном "За труды в деле борьбы с голодом и его последствиями"⁴.

Та хіба тільки це? "Джойнт" знаходив кошти для фінансування будівництва садиб євреїв-переселенців, котрі виявили намір обробляти землю. Під його патронажем відкривались приюти, забезпечувались необхідним дитячі будинки. До того всього організаціям при синагозі "Гмилесхесет" видавалися безпроцентні субсидії⁵.

Оплачувався прийом хворих кваліфікованими лікарями. Так, у Павлограді діяла амбулаторія "Джойнт". Її персонал – лікар, фельдшер, акушерка. Хворих оглядали щоденно, видавали безплатно ліки. За день проходило до 25 пацієнтів⁶. Звідкіль поступали кошти? Вони виділялися централізовано під певні програми. Скажімо, на єврейському конгресі, що відбувся у 1929 р. в Філадельфії, було вирішено зібрати 1,6 млн. доларів на користь євреїв, котрі працюватимуть у сільському господарстві.

З часом ставлення властей до філантропічної діяльності "Джойнт" помінялося. У 1923 році СРСР подолав продовольчу кризу. Гостра

необхідність у міжнародній благочинності відпала, зате почали накопичуватись різного роду підозри. Все частіше у рішеннях центральних і місцевих партійних та радянських інстанцій почали проскакувати натяки на "деморалізуючу й розкладницьку роль "Джойнта", "Векеліфа" серед єврейських мас", а далі пішли прямі звинувачення у групуванні "єврейських реакційних елементів (сіоністів, клерикалістів і т.п.) навколо цих організацій і тому подібні інсинуації⁷.

Почали вживати практичні заходи. Єврейські секції при партійних і виконавчих комітетах, блокуючись з ДПУ, встановили контроль за іноземними візитерами. Без попереднього дозволу місцевих властей представники від "Джойнт" і "Векеліф" не мали вже права в'їзду у будь-яке місто. Євсекції посилали в управління цих організацій своїх людей. У просвітницькі, культурні установи, дитбудинки їм вхід заборонявся.

Пішли кадрові переміщення. Чимало працівників "Джойнта" увільнили й замінили новими. Особливо прискіпливо ставились до активістів, таких, як доктор Іоффе, котрий навіть після увільнення об'їжджав Гуляйпільські колонії, намагаючись посилити релігійні настрої серед колоністів⁸.

Вже в липні 1923 р. представництво урядів РРФСР та УСРР оголосило про скасування посад уповноважених "Джойнта" у "заштатних містах", в жовтні прийнято рішення взяти на облік виконкомів усе майно "Джойнта" і про повну ліквідацію цієї організації. Належало розпустити всі громадські організації, створені за ініціативою "Джойнта". Зокрема, в Катеринославі під заборону попало "Товариство єврейських лікарів по наданню допомоги населенню"⁹.

І все ж піти на повний розрив з благодійницькими міжнародними організаціями тоді ще не наважились. Так, у 1924 р. у Москві починає функціонувати правління "Агроджойнт". Спостережна рада свою штаб-квартиру відкриває у Нью-Йорку. У Радянського уряду виникла підозра, що, організуючи єврейські землеробчі колонії, керівники "Джойнта" мали дальнім прицілом створення єврейської автономії в Криму. Поки що намічалось поселити тисячу єврейських сімей на півдні СРСР, зокрема України.

До осені 1926 р. було розселено 5189 таких сімей, це рахуючи 622 родин організації "ОРТ" на Одещині. "Агроджойнт" забезпечував колоністів кваліфікованими агрономами, сучасною сільгосптехнікою, надавав кредити. Справи полегшувалися тим, що за згодою уряду СРСР організації "Джойнта" звільнялись від податків, мита, користувалися усіма пільгами по оплаті вантажів. Це вельми зацікавило заокеанських товстосумів. У 1928 р. в Нью-Йорку засновано акціонерну кампанію "Американське товариство єврейських землеробних колоній у Росії", котре асигнувало "Агроджойнту" 400 тис. доларів США¹⁰.

Як відомо, кінець 20-х років ознаменувався відходом від нової економічної політики. Почала здійснюватися сталінська суцільна колективізація. Село одразу відреагувало спадом виробництва. Причини, як

заведено, почали шукати в підступних діях зовнішніх і внутрішніх ворогів Радянської влади. Само собою, "Агроджойнт", "Хиселі" (міжнародний комітет у справах еміграції євреїв) та "ОЗЕ" (товариство по землеустрою євреїв) оголосили ворогами робітничо-селянської влади, звинуватили в економічному й військовому шпигунстві.

У число головних шпигунів попали директор "Агроджойнта" Йосип Розін, його заступники Самуїл Любарський, Іезікіель Гроєр, директор європейського бюро "Джойнт" Б.Кан, директор "Європейської колонізаційної асоціації-філіалу "Американського об'єднаного розпорядчого комітету" Зімха-Лейба Зак ¹¹.

Та до чого тут Борис Ханіс? До того, що з багатьма із них він був добре знайомий. Це йому правління доручало закуповувати медичне обладнання за кордоном. У Німеччині він пробув два місяці, у Франції – три неділі. У Берліні Борис Моїсейович мав зустрічі з громадянином США Давидом Швайцером та письменником Бергельсоном – працівниками контори "Джойнта". Швайцер познайомив Ханіса з директором цієї контори в Європі Бернгардом Каном – фаворитом головного директора "Джойнта", Нью-Йоркського банкіра Варбурга. Ці знайомства стали причиною першого арешту Ханіса у 1929 році. Його зняли прямо з поїзда на шляху слідування з Одеси в Київ і відправили в Москву, до ОДПУ. Про це слідчий Сапожніков не міг не знати. Як і про те, що Ханісу та 18 працівникам "Джойнта" пред'явили звинувачення в нелегальних операціях по ввезенню в СРСР червінців і вивезенню з країни іноземної валюти. Ханіса, приміром, притягли до кримінальної відповідальності за те, що одержані від єврейської громади у Вінниці 3 тисячі карбованців передав у Парижі працівнику "Джойнта" Швайцеру.

Судовий процес над "валютчиками-баратчиками" завершився таким вироком. Керівника групи С.Б.Зільбермана розстріляли, решту відправили у концентраційні табори. Ханісу "впаяли" 5 років тюремного ув'язнення за зв'язки з валютниками та резидентом німецької контррозвідки Б.Я.Зільберманом. Потім покарання дещо пом'якшили, зрештою дозволили проживання у м. Дніпропетровську ¹².

З перемогою фашизму з Німеччини почалася масова еміграція лікарів-євреїв, комуністів. Ханіс допомагав нещасним у працевлаштуванні. Так само і тим, кого виключили з лав ВКП(б), або вигнали з роботи за політичні переконання. Таку добросердечність НКВС кваліфікував як контрреволюційність, троцькізм.

Ханісу інкримінували створення групки лікарів, котра під егідою Червоного Хреста допомагала морально й матеріально репресованим та їх сім'ям. До заздалегідь сфабрикованої справи підклали витяги з антирадянських висловлювань Ханіса. Так, Троцького він нібито вважав "великою людиною", обурювався розгромом "троцькістсько-зінов'євської банди". Він нібито казав: "Вся ленінська гвардія – Зінов'єв, Каменєв та ін.

знищується фізично..., гинуть ні в чому не повинні люди лише тому, що не є прихильниками Сталіна". Або таке: самокритика і критика – це обзивати "один одного сволотою, обливати брудом, топтати у багні".

На допитах, зваживши все "за" і "проти", Ханіс підтвердив свою "троцькістську діяльність", але категорично відкидав інше шпигунство. Він рішуче відкидав зв'язки з завідуючим відділом нацменшин облвиконкому Білявським, німецькими лікарями-емігрантами Проскаустром, Кромбахом, Блюменталем, яких слідчий інакше як фашистами не називав ¹³.

Але слідчому було поставлено чітке завдання: добитись визнання підслідного про шпигунство. Ось короткий витяг з протоколу одного з допитів:

Запитання: Хто з лікарів-іноземців був вами, представником "Агроджойнта", працевлаштований на Дніпропетровщині?

Відповідь: Через обласний відділ охорони здоров'я влаштував на роботу лікарів Натансона, Фінке, Кромбаха, Майнцера, Штейнберга, Цехнера, Штерна та інших (вже не пам'ятаю).

Запитання: Хто з перерахованих вами осіб німецько-піддані?

Відповідь: Я не знаю, хто з них прибув з Німеччини або іншої країни, оскільки ці лікарі прибували до мене по лінії "Агроджойнта" з Москви. Я не цікавився – прибули вони з-за кордону, чи ні.

Запитання: З ким з перерахованих осіб ви були зв'язані по контрреволюційній роботі?

Відповідь: Ні з ким..." ¹⁴.

Не добившись потрібних зізнань від Ханіса, слідство вдалося до обхідного маневру: взялось за обробку німецько-підданих, котрі теж сиділи за ґратами. Загрозами розстрілу, жорстокими побоями, обіцянками випустити за кордон у декого з них вдалося взяти потрібну інформацію. Зокрема, В.Майнцнер, який працював лікарем у Новозолотопільському районі на Дніпропетровщині, підписав "визнання" щодо приналежності до агентури гестапо, досить детально оповів про свою шпигунську кар'єру, про те, як його направили з Москви до такого ж агента гестапо Ханіса. В лікарню с. Зелене Поле його відрядили тому, що як підкреслив Ханіс, "тут багато колгоспів, багато народу і багато невдоволених Радянською владою" ¹⁵.

Там німецький лікар-єврей мав "підшукувати й обробляти у контрреволюційному дусі людей, незадоволених Радянською владою, щоб комплектувати надійні кадри для боротьби з Радянським Союзом, вчиняти бактеріологічні диверсії. Себто отруювати водойми, річки, колодязі вірусами, котрі викликають епідемічні захворювання людей і худоби. Штамами цих вірусів мав забезпечувати саме він, Ханіс. Підслідний, ознайомившись з цими вигадками, категорично їх відкинув ¹⁶.

Тим не менше, у кінці жовтня начальник Управління НКВС УРСР по Дніпропетровській області Кривець та помічник прокурора СРСР Рагінський затвердили звинувачувальний висновок. У ньому відзначалося, що УНКВС

"викрив й ліквідував контрреволюційну, троцькістсько-терористичну організацію, яка ставила за мету боротьбу з Радянською владою й комуністичною партією шляхом терору...". До активних контрреволюціонерів включили "видного діяча єврейського націоналістичного руху доктора Ханіса Б.М. На додачу мовилось, що він викритий як агент гестапо.

Кримінальна справа Ханіса розглядалася на закритому засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР. Протягом 20 хвилин 29 жовтня без виклику свідків, без участі адвоката, при категоричній відмові підсудного визнати себе винним у шпигунстві, три юристи не мудруючи лукаво, винесли смертний вирок. Оскільки від "терористів" апеляції про помилування не приймалися, то вже 30 жовтня 1937 року Бориса Моїсейовича розстріляли.

У ході слідства, щоб зломити опір заарештованого, 8 вересня 1937 р. заарештували дружину Сіму Соломонівну Ханіс-Рогинську, завідуючу лабораторією венерологічного інституту. Наступного дня сина Олександра, студента Дніпропетровського транспортного інституту. Сіму Соломонівну Особлива нарада НКВС СРСР засудила до 8 років виправно-трудових робіт. Сину Олександру інкримінували прагнення помститись за батька і 8 лютого 1938 р. розстріляли у Дніпропетровській тюрмі. Неповнолітнього сина Юрія віддали в дитбудинок. З квартири, у котрій проживала сім'я, вивезли все конфісковане майно¹⁷. Була дружна, щаслива, працююча сім'я. Волею безсердечного чаклуна її не стало.

Правда, у 1957 році усі члени сім'ї Ханісів реабілітовані. Та що з того? Покійників не воскресити, здоров'я не відновити. У реабілітаційних документах відзначається, що слідчі самі писали визнання своїх підслідних і силою заставляли ставити власноручні підписи. Ніхто не цікавився тим, як дотримувався діючий порядок судочинства. Навпаки, колишні начальник УНКВС Дніпропетровської області Кривець й начальник третього відділу управління Березовський самі грубо порушували навіть куценькі права громадян: безпідставно їх заарештовували, фальсифікували результати слідства, застосовували до заарештованих засоби фізичного впливу¹⁸.

У повному обсязі це проявилось при розгляді справи Ханісів. Цих садистів засудили за грубі порушення законності.

На превеликий жаль, Б.М.Ханіс став одним з перших, але далеко не останнім представником "Агроджойнта", обезславленим, знищеним у 30-х роках. Очорнюючи окремих людей, репресивні органи компрометували всю організацію і її діяльність. У першій половині 1938 р. на Дніпропетровщині йшло масове полювання на "сіоністів". В області заарештували 59 євреїв. 25 з них примусили визнати свою приналежність до англійської та німецької розвідок, решту об'єднали в шпигунсько-шкідницьку організацію. На чолі поставили "кадрових сіоністів" Ханіса, Іткіна, Мазо¹⁹. Познайомимося з ними.

Моїсей Григорович Іткін народився у 1899 р. в сел. Ізраїлівка

Устинівського району Миколаївської області. Працював до арешту агрономом, уповноваженим української контори "Агроджойнт". Як видно з постанови НКВС, затвердженої 9 січня 1938 р. прокурором Дніпропетровської області, Моїсей Григорович "поряд з пропагандою сіонізму й підготовкою кадрів для Палестини вів також активну шпигунську діяльність".

Після обшуку у нього, крім документів про особу, забрали квиток про проходження курсу навчання в одному з університетів у США, звіт про діяльність української контори "Агроджойнта".

Цього виявилось достатньо для молодшого лейтенанта держбезпеки Іоффе для творення вельми об'ємної "дези", де окремі правдиві епізоди густо приперчувались самими неймовірними вигадками. Слідчий намагався довести, що усі ланки апарату "Агроджойнта" комплектувались антирадянськими й сіоністськими елементами²⁰. І посилався для прикладу на свого підслідного.

Як відомо, у 20-ті роки "Агроджойнт" допомагав єврейським переселенцям налагодити фермерське господарювання. Будувалось житло й господарські споруди, заводилась породиста худоба, закладались виноградники. Люди почали обживатись, у них з'явився смак до сільського господарства. А тут – колективізація. Добро, нажите важкою працею, кошти благодійників мали йти прахом. Це не припало до душі ні переселенцям, ні керівникам "Агроджойнта". Вони, не безпідставно, вважали, що насильне усуспільнення призведе індивідуальні господарства до розору, краху.

Ось тоді-то й поїхав до Америки агроном Іткін. Рік вивчав теорію, а потім поїздив по країні, знайомлячись з організацією сільськогосподарського виробництва. Порівняння було не на користь колгоспів. Додому вертався через Німеччину. У Берліні оформленням проїзних документів займався працівник європейського відділення "Джойнта" Авраам. Вони заприятелювали. Коли у Іткіна виникло бажання відвідати ще й Італію, Авраам охоче цьому посприяв. Послуга – за послугу. Авраам попросив свого гостя допомогти зібрати дані про становище в єврейських поселеннях Дніпропетровської та Миколаївської областей, оскільки готував книгу про єврейське землеробство в СРСР. Нічого поганого у цьому замовленні не було.

У слідчого Іоффе виявилась багата фантазія. Він картину домалював такими виразними штрихами. Авраам, одержавши згоду, вийняв з кишені записника, сказав: "Дозвольте мені мати можливість перевірити вашу забудькуватість й неухважність. Я хочу відмітити у записнику вашу обіцянку надати такі необхідні для мене дані й буду почуватися зовсім впевнено, коли ви підписом своїм засвідчите свою обіцянку"²¹. Іткін підписався.

Після поїздки в Італію між ними знову відбулася розмова. Тепер Авраам захотів більшого: інформації про підготовку СРСР до війни з Німеччиною. Той почав відмовлятися. Авраам тоді вдався до шантажу: "Ви у

наших руках. Рекомендую вам врахувати, що ваша підпис і ваше зобов'язання можна буде у будь-який момент передати Радянському уряду".

У картотеці на неблагонадійних, укладеній органами німецької таємної поліції, а потім гестапо збереглася картка й на Іткіна. Чорним по білому тут записано, що ніяким таємним агентом він не значився. Навпаки, вважався переконаним більшовиком²².

Іткін повернувся на батьківщину. Працював, як і раніше. Але обіцянки, даної Аврааму, не забував. І тут молодший лейтенант Іоффе проявив таку винахідливість, що йому, ймовірно, позаздрив би такий майстер інтриги як О.Дюма. Агроному криворізької контори "Агроджойнта" Ханукову Іткін нібито доручив збирати секретні матеріали про кількість вантажівок у колгоспах, коней, взятих на "військовий облік", урожайність ланів, продовольчі запаси, настрої населення.

Не обійшлося без перлюстрацій переписки, компонувань з листів, забраних під час арешту й обшуку. Іткін мав підтвердити, що у "листах, в яких йшлося про настрої колгоспників, про поживлення громадського життя в колгоспах, я насправді мав на увазі активізацію роботи фізкультурних гуртків, гуртків "Ворошиловський стрілок" тощо"²³.

"Шпигунства" слідчому видалося замало. Потрібно було ще за будь-яку ціну доказати, що Іткін – запеклий сіоніст, що потаємна мета діяльності євреїв-уповноважених "Агроджойнта" полягала у тому, щоб готувати "синів Ізраїлевих" до переїзду в Палестину. Водночас ставилося інше завдання: готувати досвідчених, знаючих євреїв-колгоспників, які б стали кістяком самостійної єврейської держави. Без досвідчених спільників не обійтись. Іткін втягнув у контрреволюційну організацію свого заступника Мазо, колишнього запеклого сіоніста Полтиннікова та інших²⁴.

Кожен мав виконувати свою роль. Взяти хоча б Самуїла Миколайовича Мазо. Він закінчив Тимирязівську сільгоспакадемію у Москві. Працював заступником уповноваженого Дніпропетровської контори "Агроджойнта". Заарештований 15 березня 1938 року. Окрім виконання загальних завдань, він, по версії слідчого, виконував і спеціальні доручення, щоб викликати невдоволення людей. Так, агроном Мазо рекомендував для закладки виноградників висаджувати короткі чубуки 37-40 см довжиною і укороченими саджанцями таких же розмірів. У малосніжну зиму 1936-1937 років це призвело до часткового вимерзання рослин.

Правда, подібне траплялося й раніше. Слідчий дописує у протоколі: "шкідництво в області виноградарства у Ново-Златопільському районі почали ще працівники ЄКО (єврейське колонізаційне товариство. – Авт.) Посьв'янський і Годлевський". До них енкаведисти приєднали інструктора по виноградарству на Чонгарі Юделовича, у Ново-Златопільському районі Фрідберга"²⁵. Пішло-поїхало... Заарештували агронома обласного земельного управління С.Б.Ханукова, завідуючого птахофермою Криворіжбуду Х.М.Полтиннікова. У того витягнули таке зізнання "Мені відома

контрреволюційна діяльність "Агроджойнта"... Все робилося для того, щоб... зірвати господарське зміцнення колгоспів"²⁶.

Слідчий Іоффе будь-що мав "розширити" коло сіоністів-контрреволюціонерів. Для цього пустив у хід примітивні домисли типу: "одна тітка говорила...". Так, один з підсудних наче так відповів на запитання, кого ще з учасників організації він може назвати?

- Мені відомі від Мазо такі учасники... Любарський – заступник директора Московської контори "Агроджойнт", Редькін В.К., Зайчик І., Гадловський М.М., Раскін С.Е., Ідельсон, Гедлевський Л.М., Зусман Л.Г., Вайс І.Л. – це працівники кримської контори. У Дніпропетровську Мазо називав мені Галлера й Ханукова теж з "Агроджойнта". А ще активістів ЕКО Рубіна й Єймакіна²⁷.

Так перекидався місток з "Агроджойнта" до іншої "шпигунської" організації Єврейського колонізаційного товариства (ЄКО). Коріння провокації лежали, як кажуть, на поверхні. Колективні господарства (раніше – комуни, сози і т.д.) ледь животіли, не маючи у багатьох випадках необхідної техніки й реманенту, господарських споруд і добрив, кваліфікованих спеціалістів і сумлінних працівників. Єврейські ж колоністи були у незрівнянно кращому становищі, відчуваючи постійну матеріальну й фінансову допомогу, співчуття з-за кордону. Оце й викликало підозри, все зростаючу задрість, а то й лють з боку державних і партійних структур. Почалися інтриги, плітки.

Ось, мовляв, бідній єврейській родині на облаштування виділили усього 1500 карбованців, а тих, хто поділяє погляди сіоністів, забезпечують "живим і мертвим" інвентарем та іншими благами, щоб їх господарства могли "перерости в куркульські і тим самим створити базу для контрреволюційних елементів в Радянському Союзі". На думку аналітиків НКВС, закордонна допомога грала роль троянського коня. Так, єврейські поселення не відчували дефіциту будівельних матеріалів, оскільки вони безперебійно поступали з-за кордону. Місцеве ж населення терпіло хронічний голод на будівельні матеріали. Це, мовляв, викликає антагонізм між українським і єврейським населенням.

Підступами міжнародного сіонізму пояснювався і факт ігнорування абсолютною більшістю єврейських колоністів колективізації. Річ у тім, що між радянським урядом в особі КОМЗЕТу й паризькою дирекцією ЄКО виникли серйозні тертя. Закордонні благочинці вкладали кошти у приватні господарства, розраховуючи згодом їх повернути. Інкасація урядом СРСР рішуче відкидалася. Те, що місцеві поселенці записувалися у колгоспи вкрай неохоче, що після відомої постанови ЦК ВКП(б) "Про боротьбу з викривленнями партійної лінії у колгоспному русі", з єврейських колгоспів вийшло майже 80 процентів селян, лише підкріплювало позиції борців з сіонізмом²⁸.

Опустимося зі сфер високої політики до тюремних камер. До буцегарні

втрапив і Олександр Абрамович Фейгін – завідувач Миколаївської переселенської контори ЄКО. Народився він у 1888 році в м. Бендери (Румунія). Ще юнаком поступив у сіоністську організацію. З 1909 по 1912 рік проживав у Франції, де здобув вищу сільськогосподарську освіту. Переїхав до СРСР, одержав радянське громадянство. ЄКО направило його своїм представником на Миколаївщину²⁹.

Оскільки Фейгін твердо відстоював позицію ЄКО, то його НКВС швиденько прибрав до своїх рук. Зшили білими нитками по суті різні організації, різних людей – Фейгіна з Іткіним, Мазо з Фейгіним і вчинили суд скорий, та неправий³⁰. Особлива трійка управління НКВС по Дніпропетровській області 11 квітня 1938 р. ухвалила С.М.Мазо, С.Б.Ханукова, М.Г.Іткіна, Х.М.Полтиннікова, О.С.Фрідберга, О.А.Фейгіна розстріляти, а належне їм майно конфіскувати. 29 квітня вирок у відношенні п'яťох з них виконали. Іткіна ще протримали кілька діб і розстріляли 5 травня³¹.

Родичам страчених повідомили, що їх годувальників вислали у далекі табори. Однак, вони не вірили й клопотались про звільнення невинних. Так, дружина Полтиннікова писала прокурору СРСР Вишинському, голові Президії Верховної Ради СРСР Калініну, першому секретарю ЦК КП(б)У Хрущову. Вона повідомляла, що її чоловік, одержавши кредит, у 1924 р. зайнявся землеробством. За нову справу взявся з великим бажанням й працелюбством. Недаремно представники "Агроджойнта", об'їжджаючи єврейські поселення разом з американськими журналістами, незмінне ставили садибу й господарство Полтиннікова за приклад. У 1930 р. сім'я вступила у колгосп ім. Ларіна. І тут він себе показав. Збиткову птахоферму вивів у число передових. У 1936 р. енергійного, кмітливого господарника перевели заступником директора птахорадгоспу, де він добре справлявся з роботою. У червні 1940 р. ці скарги, як і апеляції інших, повернулись в обласну прокуратуру, її працівники підтвердили "повне викриття" Полтиннікова й інших у ворожій діяльності і причин для їх реабілітації не знайшли³².

На мою думку, юридично-правову справедливість поновлено у 1958 році. Після ретельного розслідування й вивчення кримінальних справ компетентні органи дійшли висновку, що засуджені та особи, які проходили по цій кримінальній справі, ніколи "агентами іноземних розвідок не були". Окремі працівники обласного управління НКВС застосовували протиправні акції, за що понесли покарання³³.

Вдалося простежити долю ще деяких людей, котрих звинувачували в сіоністській, антирадянській діяльності. Доктору юридичних наук, директору єврейської асоціації колоністів Заку, який тривалий час працював у Москві, вдалося покинути СРСР³⁴.

Л.М.Годлевський, агроном колгоспу "Красний Кавказ", судовою трійкою НКВС Кримської АРСР у лютому 1939 року засуджений за шкідництво. У 1956 р. його реабілітовано. Його брат М.М.Годлевський,

завідувач кафедри бджільництва Кримського сільгоспінституту за приналежність до сіоністської організації був засланий. У засланні й помер. Реабілітовано засуджених до 5-й років виправно-трудогих таборів працівників кримської контори "Агроджойнта" В.Редькіна, А.Зайчика, З.Бізера.

Зняті звинувачення з Самуїла Юхимовича Любарського, колишнього заступника директора американської єврейської агрономічної корпорації "Агроджойнт", члена планової комісії Наркомзему УРСР, у шкідництві, шпигунстві на користь американської і німецької розвідок, тероризмі та інших злочинах³⁵. Складно розвивалися стосунки з карними органами у бухгалтера московської контори "Агроджойнта" Абрама Маркевича Берлінського. У 1938 році його запідозрили у "шпигунстві" й вислали у табори суворого режиму строком на 5 років. 17 листопада 1948 р. знову заарештували за те, що "збирав шпигунські відомості про політичні настрої колгоспників єврейських колгоспів України і Криму і 2 квітня 1949 року вислали на поселення (без визначення строку). У 1956 р. реабілітували³⁶.

Отже, у 1938-1939 рр. "Агроджойнт", ЄКО й інші організації подібного профілю в СРСР ліквідували остаточно. Громадян іноземних держав примусово вислали за кордон, своєї країни – репресували. Окрім вже названих, до тюремних застінків втрапили А.Брагін, Д.Лам, І.Ідельсон, З.Серебряний, Ю.Цирюльников, А.Шафран, М.Гордон та багато інших. Чимало їх розстріляно, згинуло без вісті. Родичам, однак, надсилали стандартні повідомлення: помер від розриву серця.

Отака вона, гірка правда. З пам'яті народу намагалися назавжди стерти благодійницькі акції, а якщо й говорилося щось, то лише негативне. Чи варто дивуватися, чому так неохоче нині іноземні держави і їх громадяни погоджуються надавати нам фінансову та благодійницьку допомогу, придивляються, прицілюються, вичікують. Обпеклися колись на молоці...

ПРИМІТКИ

¹ Архів управління Служби безпеки України у Дніпропетровській області (далі – архів УСБУ). – Фонд кримінальних справ. – Спр. П.-20443. – Арк. 5.

² Там само. – Арк. П.

³ Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – ФП-7. – Оп. I. – Спр. 280. – Арк. 74-76.

⁴ Архів УСБУ. – Спр. 20433. – Арк. 122.

⁵ ДАДО. – ФП-I. – Оп. I. – Спр. 1527. – Арк. 191.

⁶ Там само. – Спр.1524. – Арк. 78.

⁷ Там само. – Ф. 80. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 121.

⁸ Там само. – ФП-1. – Оп. 1. – Спр. 1626. – Арк. 48, 49.

⁹ Там само. – ФП-1. – Оп. 1195, 201, 208.

¹⁰ Архів УСБУ. – Спр.П.-20443. – Арк. 197.

¹¹ Там само. – Арк. 109.

¹² Там само. – Арк. 6, 115.

-
- ¹³ Там само. – Арк. 33.
¹⁴ Там само. – Арк. 69, 70.
¹⁵ Там само. – Арк. 61.
¹⁶ Там само. – Арк. 832.
¹⁷ Там само. – Арк. 165, 166.
¹⁸ Там само. – Арк. 117.
¹⁹ Там само. – Ф. 1. – Спр. 14. – Арк. 32.
²⁰ Там само. – Спр. II-8490. – Т. 1. – Арк. 53.
²¹ Там само. – Арк. 57.
²² ЦГОА СРСР, картотека 15. – Т. 2. – Арк. 9340.
²³ Архів УСБУ. – Спр. II-8490. – Т. 1. – Арк. 61.
²⁴ Там само. – Арк. 65.
²⁵ Там само. – Арк. 83.
²⁶ Там само. – Арк. 89, 95.
²⁷ Архів УСБУ. – Спр. II-8490. – Т. 1. – Арк. 102.
²⁸ Там само. – Арк. 145.
²⁹ Там само. – Арк. 124.
³⁰ Там само. – Арк. 131.
³¹ Там само. – Арк. 167, 168.
³² Там само. – Арк. 162.
³³ Там само. – Т.2. – Арк. 153, 154. Архів УСБУ Полтавської обл. – Спр. 10221-С; Дніпропетровської обл. – Спр. II-8490.
³⁴ ЦГОА СРСР. Картотека 15. – Т. 2. – Арк. 9340, 30489 (№ 0731).
³⁵ Там само. – № 0731, № 08142, № 09160, № 967622.
³⁶ Архів ФСК РФ. – Фонд уголовных дел. д. Р-5557.
³⁷ Архів УСБУ. – Спр. II-8490. – Арк. 86.
³⁸ Там само. – Т. 2. – Арк. 240.

Віктор ДНІПРОВЕЦЬ